

MARCIN STARZYŃSKI

ZAGINIONY – ODNALEZIONY?
O XII-WIECZNYM FRAGMENTE *DIDASCALIONU*
HUGONA OD ŚWIĘTEGO WIKTORA
ORAZ *DEKRETU* IWONA Z CHARTRES*

Jednym z zagadnień omówionych przez Krzysztofa Ożoga w syntetycznym studium dotyczącym rozwoju prawa kościelnego w Polsce w XIII-XV wieku była kwestia obecności zbiorów prawa kanonicznego oraz literatury kanonistycznej w ówczesnych kolekcjach bibliotecznych (*Prawo kościelne* 67-69). Nie ulega bowiem wątpliwości, że skoro polscy duchowni już od schyłku XII wieku podejmowali studia z zakresu prawa kanonicznego na uniwersytetach zachodnioeuropejskich, to po powrocie z nich musieli przywozić ze sobą różne rękopisy, nie tylko prawnicze (Vetulani, *Z badań nad znajomością* 37-55; Gieysztor, *Mistrzowie polscy* 213-25; Kozłowska-Budkowska 281-93; Kozłowska-Budkowska i Zawodzińska 27-48; Vetulani, *Z badań nad Polakami* 611-19; Ożóg, *The Role of Poland* 61-70). Wymownym śladem tych działań pozostają chociażby nader liczne cytaty z *Dekretu* Gracjana, czyli pierwszego zbioru prawa kanonicznego stosowanego w Kościele powszechnym, zredagowanego między 1120 a 1140 rokiem przez prawnika

---

Dr hab. MARCIN STARZYŃSKI, prof. UJ – Pracownia Nauk Pomocniczych Historii i Źródłoznawstwa, Instytut Historii, Uniwersytet Jagielloński; adres do korespondencji: ul. Gołębia 13, 31-007 Kraków; e-mail: marcin.starzynski@uj.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0946-2175>.

* Tytułowy fragment rękopiśmienny był przedmiotem lektury podczas kursu paleografii łacińskiej prowadzonego przeze mnie w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w roku akademickim 2021/2022. Pani Adriana Łyszczarczyk pieczołowicie spisywała odczyt, Pani Julia Słobodzian zgromadziła informacje biograficzne dotyczące Iwona z Chartres, a Pani Natalia Kłós aktywnie uczestniczyła w datowaniu tego zabytku, za co składam im w tym miejscu serdeczne podziękowania.

wywodzącego się z Etrurii, a działającego głównie w Bolonii (Winroth 105-28), obecne na kartach *Kroniki* Wincentego Kadłubka (Vetulani, *Prawo kanoniczne* 35-45; Uruszczak 179-89). Warto jednak zauważyć, że geneza obecności pomników powszechnego prawa kanonicznego na ziemiach polskich ma nieco straszłą metrykę.

W dawniejszej literaturze, poczynając od Tadeusza Silnickiego (1889-1968) i księdza Pierre'a Davida (1882-1955), francuskiego historyka, który w 1922 roku przyjechał do Krakowa jako członek grupy badawczej zorganizowanej przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych Republiki Francuskiej i podjął wykłady na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego (Śliwa 485-90), łączono ją z legacją biskupa-elekta Beauvais Gwalona datowaną ostatnio poprawnie na 1103 rok (Kosonowski 59-65; Nowak, *Legacja Galona* 425-33). Wedle przypuszczeń tych autorów przywiózł on wówczas ze sobą egzemplarz *Zbioru troistego* (*Collectio Trium Partium*) Iwona z Chartres (około 1040–1115) (Silnicki 55-59; David 99-113), czyli obszernej kolekcji tekstów prawnych mieszczącej dekretały papieskie (od Klemensa I [88-91] do Urbana II [1088-1099]), „kanony soborów i synodów Wschodu, Afryki, Galii i Hiszpanii”, oraz liczący 29 rozdziałów podręcznik prawa kościelnego (Nowak, *Legacja Galona* 432). Posiadanie przez Gwalona tego kodeksu uprawdopodobniać miał z kolei fakt, że był on uczniem Iwona (Brasington 177-90). Z tego rękopisu miano następnie sporządzić dwie kopie, zachowane zresztą do dziś w bibliotekach katedr w Gnieźnie¹ (Mews 106; Nowak, *The Manuscripts* 94-95) i Krakowie² (Mews 109; Nowak, *The Manuscripts* 95-96).

Dzięki nowszym badaniom Martina Bretta okazało się, że egzemplarz gnieźnieński wywodzi się z tradycji południowoniemieckiej, krakowski natomiast wykazuje zbieżności z tradycją normandzką (rejon Fécamp) oraz styryjską (rejon Vorau) (Nowak, *Legacja Galona* 432). Na tej podstawie Przemysław Nowak odrzucił dawniejsze wnioskowanie o jednym rękopisie przywiezionym przez Gwalona, z którego następnie wykonano kopie dla Gniezna i Krakowa, i zaproponował powiązanie kopii krakowskiej z działalnością biskupa Maura (1110-1118), natomiast gnieźnieńskiej z arcybiskupem Jakubem ze Żnina (1124/1136-1148) (*Legacja Galona* 431-32).

W sporządzonym przed dwudziestu laty zestawieniu rękopisów sprzed 1200 roku przechowywanych w zbiorach polskich Constant Mews, wykładowca Monach University w Melbourne, zarejestrował tylko dwa dzieła

¹ Gniezno, Archiwum Archidiecezjalne, Biblioteka Katedralna (dalej: GAA), rkps MS 25.

² Kraków, Archiwum i Biblioteka Kapituły Katedralnej, rkps MS KP 84.

Iwona z Chartres (liczba ta w ostatnim czasie bynajmniej nie uległa zmianie) (*Manuscripts* 106, 109). Okazuje się jednak, że przed II wojną światową odkryto przynajmniej jeszcze trzy fragmenty rękopiśmienne związane z tym autorem. Adam Vetulani (1901-1976), od 1928 roku kierujący Katedrą Prawa Kościelnego w Uniwersytecie Jagiellońskim, prowadząc wówczas studia nad oddziaływaniem przepisów prawa kanonicznego na ustawodawstwo polskie, podjął się próby skatalogowania rękopisów prawnych zachowanych w zbiorach polskich (Vetulani, *Project* 436-51). Pomysł ten nie był bynajmniej nowy, bowiem jeszcze w końcu XIX wieku inny krakowski historyk prawa, Bolesław Ulanowski (1860-1919), postulował by „zbadać biblioteki kapitulne i klasztorne oraz zbiory publiczne i prywatne, i ułożyć wyczerpujący katalog rękopismów treści kanonistycznej, uwzględniając okres do w. XVI-go” (Ulanowski 23). Tym sposobem Adam Vetulani trafił do Płocka, gdzie w latach 1934 i 1937 przeprowadził kwerendy w zbiorach Biblioteki Seminarium Duchownego, przygotowując opisy zawartości rękopisów prawnych. Z czasem okazało się, że praca ta nabrała szczególnego znaczenia. Bezcenny dla dziejów polskiej kultury księgozbiór (liczący w 1937 roku 151 rękopisów) został bowiem w 1941 roku wywieziony przez hitlerowców do Królewca. W tym miejscu zresztą ślad po nim bezpowrotnie zaginął (Vetulani, *Średniowieczne rękopisy* 317-21); pozostały jedynie notatki Adama Vetulaniego, opublikowane przezeń w 1963 roku.

Jeden ze znajdujących się tam rękopisów (MS 46, dawniej MS 143) (Nowowiejski 473; Vetulani, *Średniowieczne rękopisy* 415-16), datowany na połowę XII wieku, mieścił tekst *Ewangelii według św. Marka* z glosą marginalną Walafrida Strabo (około 808-849), benedyktyńskiego mnicha, teologa i poety oraz opata klasztoru na wyspie Reichenau (Kürzinger 192-210; Moulin i Klaes 562-92), a także z glosą interlinearną francuskiego teologa Anzelma z Laon (zmarłego w 1117 roku) (Andrée 217-60). Oryginalna oprawa tego kodeksu, XII-wieczna, identyfikowana niegdyś przez znakomitego bibliologa Aleksandra Birkenmajera (1890-1967) jako francuska (13), pozwalała na wysnucie przypuszczenia, że mógł on należeć do XII-wiecznego księgozbioru, a zatem wiązane z osobą biskupa Aleksandra z Malonne w Lotaryngii (1129-1156) (Kotecki 55-57; Deptuła 5-122). Zbiór tych trzech utworów miał znajdować się również jeszcze w jednym lub dwóch rękopisach płockich. Pierwszy, nieposiadający oprawy (MS 47, dawniej MS G. 58), opisany przez księdza Władysława Mąkowskiego, który opiekował się zbiorami bibliotecznymi, zawierał dodatkowo traktat *De vita futura* oraz „karty z dzieł św. Iwona z Chartres († 1115), mianowicie Prologus in decretum i z księgi

pierwszej utworu prawnego p. t. Panormia” (Nowowiejski 473). Z kolei Adam Vetulani, bazując na swoich starszych notatkach, wyraził przypuszczenie, „czy pod tym opisem zawartości rękopisu G. 58 nie kryje się wyżej opisany pod MS 44 (148a) rękopis dwunastowieczny”, który „ma oprawę zdartą, a posiada jedynie stare karty ochronne, z których tylne były wyjęte ze starego rękopisu *Panormii*” (Vetulani, *Średniowieczne rękopisy* 416). Uwadze tego znakomitego badacza uszło jednak, że „fragmenty z *Dekretu* i *Panormii*” nie znajdowały się w oprawie kodeksu G. 58, której ten ewidentnie nie posiadał. Tak więc znany mu z autopsji rękopis MS 44 (MS 148a), w którym nie zarejestrował jednak tekstu *De vita futura*, oraz opisywany za Mąkowskim rękopis MS 47 (G. 58), to najpewniej jeden i ten sam kodeks; dziś niestety zaginiony. Ponadto w innym rękopisie Vetulani zidentyfikował Iwonone kazania i listy (MS 51, dawniej MS 98) (*Średniowieczne rękopisy* 417)³.

Inny rękopiśmienny fragment *Dekretu*, wyjęty z bliżej dziś niezidentyfikowanej oprawy, zachował się natomiast w kolekcji fragmentów rękopisów średniowiecznych przechowywanej w Pracowni Nauk Pomocniczych i Źródłoznawstwa Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego (*il.* 1-2).

Historia krakowskiego Gabinetu Nauk Pomocniczych sięga schyłku XIX wieku i łączy się z osobą Stanisława Krzyżanowskiego (1865-1917), wybitnego mediewisty, który, jako pierwszy, w roku akademickim 1891/1892, podjął w murach *Almae Matris* regularne wykłady z nauk pomocniczych, koncentrując się w swoich studiach na dyplomatyce oraz paleografii (Piech 145-202). On także rozpoczął gromadzenie specjalistycznego księgozbioru oraz innych pomocy naukowych, mających służyć nie tylko w procesie dydaktycznym, ale także do prowadzenia nowoczesnych badań historycznych. Kiedy po objęciu przez Krzyżanowskiego Katedry Historii Polski w 1916 roku kierownictwo Gabinetu przeszło w ręce innego luminarza międzywojennej historiografii, Władysława Semkowicza (1878-1949), zbiory te zostały znacznie rozbudowane. Złożono w nim (bezcenną tak wówczas, jak i obecnie), gromadzoną przez Krzyżanowskiego, kolekcję fotografii średniowiecznych dokumentów do końca XIII wieku, liczącą w 1933 roku ok. 1500 egzemplarzy i następnie sukcesywnie powiększaną. Pozyskano zbiory odlewów pieczęci, numizmatów, dawnych map oraz oryginalnych dokumentów pergaminowych i papierowych (Starzyński IX-XXIV). Charakteryzując zbior-

---

³ Na XII wiek datuje się dziś zniszczony najprawdopodobniej w 1944 roku kodeks ze zbiorów warszawskiej Biblioteki Załuskich, mieszczący *Excerpta ex decretis Romanorum Pontificum* Iwona z Chartres (Lat.F.v.II.13) oraz nieco młodsze, zawierające *Panormię* (XIII/XIV wiek, Lat.Q.v.II.18) oraz listy (XV wiek, L.Q.v.II.13), zob. Kaliszuk 1:565; 2:1095, 1165-66.

ry Seminarium w 1933 roku, Władysław Semkowicz wspominał, że obok „oryginalnych dokumentów średniowiecznych” znajdują się w nim również „oryginalne karty rękopiśmienne zapisane dawnym pismem”⁴. Ta ostatnia kolekcja przechowywana w Archiwum Pracowni, jak dotąd w ogóle nie opracowana, to zbiór liczący kilkadziesiąt fragmentów rękopiśmiennych, całych kart bądź ich części, kilku-, kilkunastocentymetrowych, pieczołowicie wyjmowanych z opraw różnych kodeksów najpewniej podczas podróży naukowych odbywanych przez Semkowicza, a być może również i przez jego najbliższą współpracowniczkę, Zofię Kozłowską (1893-1986). Spośród tych pierwszeństwo należy się niewątpliwie fragmentowi karolińskiego lekcjonarza, który Semkowicz znalazł w oprawie jednego z rękopisów przechowywanych w Bibliotece Kapituły Włocławskiej. Jego fotografia opublikowana następnie w przygotowywanej przez Semkowicza w latach okupacji hitlerowskiej i opublikowanej już pośmiertnie w 1951 roku *Paleografii łacińskiej*, ilustrowała jeden z omawianych typów pisma, to jest prekarolinę (Gieysztor, *Problem karolińskiej reformy* 160; Gieysztor, *Il problema* 21)⁵. Dopiero późniejsze badania Bernarda Bishoffa (1906-1991) umożliwiły dokładniejsze datowanie tego fragmentu rękopiśmiennego na lata około 780-820 i powiązanie go ze skryptorium katedralnym w Salzburgu (*Codices Latini antiquiores* 11)⁶. Wśród innych spisanych minuskułą karolińską odnaleźć można również dobrze za-

⁴ Kraków, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, WF II 138, „Odpowiedź [Władysława Semkowicza] na pismo Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 19/6. 1933 Nr. IV.NS.5184/33” z 8 września 1933 r., s. 2.

⁵ Semkowicz (296-98) tak charakteryzował swoje odkrycie: „Z oprawy jednego kodeksu XV-owiecznego Biblioteki kapituły włocławskiej wyprułem zszywkę pergaminową, formatu dwóch kart *quarto*, brzegami silnie zniszczoną. Karty zapisane są w dwie kolumny pismem zdradzającym rękę z końca VIII lub z pocz. IX w. Treścią kodeksu, z którego pochodzi ten fragment, był, o ile się można zorientować, lekcjonarz z perykopami ewangelicznymi. Pismo fragmentu jest bardzo stare. Przedstawia ono niewątpliwie minuskułę, ale przesianą silnie elementami kursywnymi z epoki przejściowej do karoliny. Jest to przeto typowa prekarolina zachodnia. Litera *a* występuje w dwóch formach, uncjalnej i kursywnej, złożonej jakby z dwóch *c*; *g* otwarte u góry przypomina *3*; *n* i *r* występują w formie majuskulnej nawet w środku wyrazu; łaski wysokie mają pałkowate zgrubienia; najcharakterystyczniejsze są dla kursywy ligatury *r* z następującymi samogłoskami *a*, *i* oraz *N* z następującym *t*. Być może rękopis, z którego pochodzi ów fragment, był niegdyś własnością katedry kruszwickiej i jako zniszczony, przestarzały i nieczytelny użyty został przy oprawie rękopisu z XV w.”.

⁶ W Archiwum Pracowni Nauk Pomocniczych Historii i Źródłoznawstwa Instytutu Historii UJ zachował się list z 7 lutego 1961 roku, podpisany przez Johna Simmonsa z Taylor Institution Uniwersytetu Oxfordzkiego, skierowany do Kierownika Katedry Nauk Pomocniczych Historii (funkcję tę sprawował wówczas Sylwiusz Mikucki), z prośbą o przesłanie fotografii fragmentu odkrytego przez Semkowicza na potrzeby przygotowywanego wówczas kolejnego tomu serii *Codices Latini antiquiores*.

chowany fragment pergaminowego *bifolium*, mieszczący ustępy tytułowych dzieł Hugona od Świętego Wiktora i Iwona z Chartres.

Ma on wymiary 29,6 x 3,5 cm (rozłożony); k. 1: 14,5 x 3,5 cm, k. 2: 15 x 3,5 cm. Pośrodku widoczne są ślady szycia. O ile jego obecna górna krawędź została przycięta równo i nad wyraz starannie, o tyle dolna jest poszarpana i wskazuje, którą stroną był on wklejony do innego kodeksu. Ponadto na zewnętrznych marginesach kart 1r i 2v zachowały się pozostałości kleju. W k. 1 dostrzec można również kilka naturalnych, niewielkich ubytków. Całość została spisana jedną ręką, starannym pismem, przy użyciu ciemnobrunatnego i czerwonego atramentu. Na obu zewnętrznych marginesach dobrze widoczne są jeszcze drobne nakłucia; ślady po schemacie pisarskim. Moduł liter jest stosunkowo wysoki (od 0,2 do 0,4 cm). W tekście przeważa ukośna forma litery (*d*). Z kolei łuki w *m i n* są wyraźnie przełamywane, zaś podwójnemu *ii* towarzyszą ukośne kreski w miejsce kropek. Przy wielkich literach (*M, R*) zaobserwować można także kreskowe ozdobniki (poziome nasadki) (Gieysztor, *Zarys dziejów pisma* 117). Wszystkie omówione wyżej cechy pozwalają na przypisanie tego fragmentu z dużą pewnością do stulecia XII, ze wskazaniem na jego połowę (około 1150).

Tekst widniejący na kartach 1r–2r to fragmenty *Didascalionu* Hugona od Świętego Wiktora (k. 1r–v — VI.9–VI.11, k. 2v — VI.13):

[*k. 1r*] ... multa alia similiter. Ad litteram constructio et continuatio pertinet. [**10. De sensu**] Sensus, alius congruus, alius incongruus. Incongruus alius incredibilis, alius impossibilis, alius absurdus, alius falsus. Multa huiusmodi invenis in scripturis, ut illud: „Commederunt Iacob”. Et illud: „Sub quo curvantur [hi], qui portant orbem”. Et illud: „Elegit suspendium anima mea”, et multa alia. Sunt quaedam loca in Divin[a] scriptura, ubi licet sit aperta verborum significatio, nullus tamen sensus esse videtur vel propter inusitatum modum loquendi, sive propter aliquam circumstantiam, que legentis intelligentiam impedit, verbi gratia ut est illud, quod dicit ...

[*k. 1v*] ... opprobrium erit. Et hoc est, quod dicunt: „Aufer opprobrium nostrum”. Multa huiusmodi invenis in scripturis et maxime in Veteri Testamento secundum ydioma illius lingue dicta, que cum ibi aperta sint, nichil apud nos significare videntur. **De sentenciis.** Sententia divina nunquam absurda, nunquam falsa esse potest, sed cum in sensu, ut dictum est, multa inveniantur contraria, sententia nullam admittit repugnanciam ...

[*k. 2r*] [**13. De meditatione hic esse pretermittendum**] E[st] iam ea, que ad lectionem pertinent, quanto lucidius compendiosius potuimus, explicata sunt. De reliqua

vero parte doctrine, in meditatione, aliquid in presenti dicere omitto, quia res tanta speciali tractatu indiget et dignum magis est omnino silere in huiusmodi, quam aliquid imperfecte dicere. Res enim valde subtilis est simul et iocunda, que incipientes erudit et exercet consummatos, inexperto adhuc stilo, ideoque amplius prosequenda. Rogemus igitur Sapientiam, ut radiare dignetur in cordibus ...^a.

^a *Na marginesie wzdłuż karty współczesną ręką: meditatione hic pretermittendum esse.*

Autor tego dzieła, Hugon od Świętego Wiktora (około 1096-1141), to jeden z czołowych twórców tzw. renesansu XII stulecia — filozof i teolog, związany z paryskim opactwem kanoników regularnych św. Wiktora, założonym przez Wilhelma z Champeaux, oraz z tamtejszą szkołą, jej nauczyciel i przełożony, wreszcie wychowawca wielu wybitnych myślicieli tego czasu, z Ryszardem ze Świętego Wiktora (zmarłym w 1173 roku), czyli jednym z twórców średniowiecznej mistyki, na czele (Hugon ze Świętego Wiktora 18-21; Poirel, *Hughes de Saint-Victor*; Poirel, *Hugo Saxo* 163-74). *Didascalion*, a więc swoistego rodzaju „przewodnik dla podejmującego naukę na etapie wyższym, który ma zadanie uzmysłowiwić czytelnikowi, co to jest filozofia, z czego się składa i czemu służy” (Hugon ze Świętego Wiktora 38), to najstarszy ze znanych jego utworów, powstały najpewniej pod koniec lat 20. XII wieku. Wskazuje na to pomieszczenie przez Hugona w *Didascalionie* zarysu treści summy *De sacramentis christianae fidei*, datowanej w literaturze na lata 1130-1133 (40). W tym miejscu ważniejsze od przybliżenia samej treści *Didascalionu* wydaje się spojrzenie na jego tradycję rękopiśmienną, co niestety proste nie jest, z uwagi na fakt, że obecna wiedza nadal bazuje na ustaleniach Charlesa Henry’ego Buttimera (1909-1972), lasalianina, który w końcu lat 30. ubiegłego wieku opublikował najnowsze – jak dotąd – wydanie krytyczne Hugonowego dzieła (*Hugonis de Santo Victore*; Isetti). Wydawca zarejestrował wówczas 88 rękopisów, z których następnie wyselekcjonował 30 przekazów, dzieląc je na dwie klasy α i β . W tej drugiej wyłonił zaś dwie kolejne rodziny, γ i δ . Za najbliższy oryginałowi uznał rękopis, należący do klasy α , ze zbiorów paryskiej Bibliothéque Mazarine, datowany właściwie ok. 1150 roku (nie zaś na XIII wiek, jak podano w edycji) (*Hugonis de Santo Victore* XXI; Baron 182-220)⁷. Obie te grupy nie reprezentują jednak pierwotnej wersji tekstu Hugona, jakkolwiek obie pośrednio musiały wyjść spod jego ręki. Śledząc tekst z fragmentu krakowskiego, a przede wszystkim jego odmianki zarejestrowane przez Buttimera, można wskazać,

⁷ Paris, Bibliothéque Mazarine, rkps nr 717.

że nie tyle wykazuje on zależność od XIII-wiecznego kodeksu mieszczącego różne dzieła Hugona, przechowywanego w zbiorach Corpus Christi College w Cambridge (należącego do rodziny γ lub δ , rękopis N w *stemma codicum* Buttimera) (*A Descriptive Catalogue* 2:71-72)⁸, ile raczej ów kodeks pochodzi pośrednio lub bezpośrednio od fragmentu krakowskiego. Rękopis z Cambridge pomija bowiem zaimek *hi* w ustępie ks. VI, rozdz. 10: *Sub quo curvantur hi, qui portant orbem*, dalej zaś zachowuje inny szyk w zdaniu: *Sunt quedam loca in Divina scriptura* (Hugonis de Santo Victore 127). Z kolei we fragmencie krakowskim następuje zaburzenie szyku w ustępie: *que legentis intelligentiam impedit, verbi gratia ut est illud*, gdzie inne rękopisy notują: *que legentis intelligentiam impedit, ut est, verbi gratia illud* (127). Następnie zaś pojawia się forma *erit*, zamiast *fuit*: *opprobrium erit. Et hoc est, quod dicunt* (128). Wreszcie w rozdziale XIII odnotować trzeba jeszcze jedną zmianę szyku: *simul et* (zamiast *et simul*) *iocunda, que incipientes erudit et exercet consummatos, inexperto* (winno być: *inexperta*) (130). Cztery odnotowane powyżej lekcje nie występowały w żadnym z rękopisów badanych przez Buttimera.

XII-wiecznych przekazów *Didascalionu* wedle ustaleń Buttimera (obecnie liczbę tę można bezspornie powiększyć) zachowało się przynajmniej 20. Sześć kolejnych datowano na przełom XII i XIII stulecia. W większości znajdują się one w zbiorach francuskich (XV-XLV). Rozpoznany fragment krakowski może nie uzupełnia tej grupy w sposób znaczący, pozwala natomiast na wskazanie źródła, z którego czerpał kopista rękopisu N. Jest ponadto najstarszym dotąd zidentyfikowanym fragmentem Hugonowego dzieła, który znalazł się na ziemiach polskich (po znanym już w międzywojniu XIV-wiecznym fragmencie lwowskim⁹, oraz późniejszym o stulecie fragmencie gnieźnieńskim¹⁰).

Omawiany zabytek kryje w sobie jeszcze jedną niespodziankę. Otóż na k. 2v, a zatem na odwrocie karty, na której znalazły się ostatnie wersy szóstej księgi *Didascalionu*, ta sama ręka wpisała fragment *Dekretu* Iwona z Chartres (księga III,100) — bardzo obszernej, choć nie do końca uporządkowanej, liczącej aż 17 ksiąg kompilacji kanonistycznej, powstałej w latach około 1090-1095, podobnej w treści do *Dekretu* Burcharda z Wormacji, ale czerpiącej też z *Epitome* Juliana czy *Brevraium* Alaryka:

⁸ Cambridge, Corpus Christi College (dalej: CCC), rkps nr 294.

⁹ Wrocław, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, rkps nr 378; *Katalog rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich*, t. 2, wyd. W. Kętrzyński, Lwów 1886, nr 378, s. 436-437; Hugonis de Santo Victore, *Didascalion*, s. XLIII.

¹⁰ GAA, rkps nr 55, k. 378-400.

[k. 2v] [*Ex libro capitulorum*] ... verum etiam domos, et villas, et septa villarum, et piscatoria manufacta, et quicquid fossis ac sepibus, vel etiam aliquo clausularum genere precingitur, eodem immunitatis nomine contineri. Et quicquid inter huiusmodi munimenta ad ius earumdem ecclesiarum vel monasteriorum pertinencia, a quolibet homine nocendi, vel dampnum inferendi causa spontanea voluntate committitur in hoc facto ininitas franta iudicatur. Si vero ...

Ów wypis posiada wprawdzie wspólną lekcję z grupą XII-wiecznych kopii znanych z rękopisów ze zbiorów Bibliothèque Nationale w Paryżu (B i P)¹¹ i Corpus Christi College w Cambridge z ok. 1125 roku (C)¹² – *genere precingitur*, ale też kilka różnic: *fossis ac sepibus* (zamiast: *aut*), *aliquo clausularum* (zamiast: *alio clausarum*), czy *quicquid inter* (zamiast: *infra*), których pełne rozpoznanie należy odłożyć do czasu przygotowania nowoczesnej edycji krytycznej. Z uwagi jednak na fakt, że jak dotąd zarejestrowano w zbiorach polskich tylko jeden fragment Iwonowego *Dekretu*, dziś uznawany za zaginiony, fragment przechowywany obecnie w Pracowni Nauk Pomocniczych Historii i Źródłoznawstwa Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego nabiera szczególnego znaczenia. Wyjęty wprawna ręką z oprawy niezidentyfikowanego rękopisu, stał się najpewniej naukowym „łupem” Władysława Semkowicza gromadzącego przed 1939 r. materiały do przygotowywanej syntezy dziejów pisma łacińskiego. W każdym bądź razie zachowane na tytułowym fragmencie ustępy z *Didascalionu* i *Dekretu*, jakkolwiek niewielkie, powinny znaleźć swoje miejsce w nowszych badaniach nad tradycją rękopiśmienną tych dwu pomnikowych dzieł XII stulecia, które w całości (*Didascalion*), bądź we fragmentach (*Dekret*), dotarły na ziemię polskie w pewnym sensie jako jeden z pierwszych powiewów pokarolińskiego renesansu.

¹¹ Paris, Bibliothèque Nationale, rkps Lat. nr 3874 (kodeks B), 14315 (kodeks P); także: R. Deutinger, *Neue Handschriftenfragmente zum Dekret Ivos von Chartres*, „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters” 51, 1995, s. 539-42; *Inventaire des manuscrits de l'abbaye de Saint-Victor*, oprac. L. Delisle, Paris 1869, s. 5. Tradycję rękopiśmienną *Dekretu* najdokładniej jak dotąd przebadał P. Landau, *Das Dekret des Ivo von Chartres. Die handschriftliche Überlieferung im Vergleich zum Text in den Editionen des 16. und 17. Jahrhunderts*, ZSR 70, 1984, s. 1-44.

¹² CCC, rkps nr 19; *A Descriptive Catalogue*, t. 2: Nos. 1-250, oprac. R.J. Montague, Cambridge 1912, nr 19, s. 36-37.

BIBLIOGRAFIA

- Andrée, Alexander. „Anselm of Laon Unveiled. The Glosae super Iohannem and the Origins of the Glossa ordinaria on the Bible”. *Mediaeval Studies*, t. 73, 2011, ss. 217-60.
- Baron, Roger. „Étude sur l'authenticité de l'œuvre de Hugues de Saint-Victor d'après les manuscrits Paris, B. Mazarine 717, BN 14506 et Douai 360-366”. *Scriptorium*, t. 10, 1956, ss. 182-220.
- Birkenmajer, Aleksander. „Die nächsten Aufgaben bei der Erforschung der Frugeschichte des gepressten Ledereinbandes in christlichen Europa”. *Jahrbuch der Einbandenkunst*, t. 1, 1927, s. 3-23.
- [przedruk w: *Studia bibliologiczne*. Wyd. Halina Więckowska i Aleksandra Birkenmajer, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1975, ss. 392-410].
- Brasington, Bruce C. „Memory, Anger, Oblivion. Ivo of Chartres and the Presbyter of Orléans”. *Medieval Paradigms. Essays in Honour of Jeremy Duquesnay Adams*, t. 1, red. Stephanie Hades-Haley, Palgrave Macmillan, 2005, ss. 177-90.
- Codices Latini antiquiores. A Palaeographical Guide to Latin Manuscripts Prior to the Ninth Century*. T. 11: *Hungary, Luxemburg, Poland, Russia, Spain, Sweden, USA and Yugoslavia*, wyd. Elias A. Lowe, Clarendon Press, 1966.
- David, Pierre. „Un disciple d'Yves de Chartres en Pologne – Galon de Paris et le droit canonique”. *La Pologne au VII-e Congrès International des Sciences Historiques Varsovie 1933*, t. 1, Société Polonaise d'Histoire, 1933, ss. 99-113.
- Deptuła, Czesław. „Krağ kościelny płocki w połowie XII w.”. *Roczniki Humanistyczne*, t. 8, 1958, ss. 5-122.
- A Descriptive Catalogue of the Manuscripts in the Library of Corpus Christi College Cambridge*. T. 2: *Nos. 251-538*, oprac. Montague R. James, Cambridge University Press, 1912.
- Gieysztor, Aleksander. „Mistrzowie polscy Uniwersytetu Paryskiego w XIV i XV wieku”. *Wiek średni. Prace ofiarowane Tadeuszowi Manteufflowi w 60. rocznicę urodzin*, red. Aleksander Gieysztor, i in., Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962, ss. 213-25.
- Gieysztor, Aleksander. „Problem karolińskiej reformy pisma”. *Archeologia*, t. 5, 1952-1953 (druk: 1955), ss. 155-77.
- [przedruk w przekładzie na język włoski: „Il problema della riforma carolingia della scrittura”. *Nuovi Annali della Scuola Speciale per Archivisti e Bibliotecari*, t. 28, 2014, ss. 11-35].
- Gieysztor, Aleksander. *Zarys dziejów pisma łacińskiego*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973.
- Hugon ze Świętego Wiktora. *Didascalion, czyli co i jak czytać*. Przekład z języka łacińskiego Paulina Pludra-Żuk, wstęp Jacek Soszyński, komentarz Paulina Pludra-Żuk i Jacek Soszyński, Instytut Badań Literackich, 2017.
- Hugonis de Santo Victore. *Didascalion. De studio legendi. A Critical Text*. Wyd. Charles H. Buttmer, The Catholic University Press, 1939.
- Isetti Ronald E. *The Gentle American. The Life and Times of Brother Charles Henry Buttmer, First American Superior General of the Brother of Christian Schools*. Christian Rother Publication, 1994.
- Kaliszuk, Jerzy. *Codices deperditi. Średniowieczne rękopisy łacińskie Biblioteki Narodowej utracone w czasie II wojny światowej*. T. 1: *Dzieje i charakterystyka kolekcji*, Wrocławskie

- Towarzystwo Miłośników Historii, 2016; t. 2: *Katalog rękopisów utraconych*, Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii, 2016.
- Kosonowski, Mateusz. „Legacja Gwalona z Beauvais w Polsce z 1103 r.”. *Roczniki Historyczne*, t. 81, 2015, ss. 57-85.
- Kotecki, Radosław. „Aleksander z Malonne – persona mixta. Wojowniczy biskup na krańcach chrześcijańskiego świata i jego kronikarski portret”. *Studia Źródłoznawcze*, t. 55, 2017, ss. 51-78.
- Kozłowska-Budkowa, Zofia. „Polonia w Bolonii w latach 1300-1327”. *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury* [dedykowane Aleksandrowi Gieysztorowi], Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976, ss. 281-93.
- Kozłowska-Budkowa, Zofia, i Celina Zawodzińska. „I primi studenti polacchi all’universita di Bologna (fino al 1364)”. *Commentationes historicae almae matri studiorum Bononiensi novem saecula celebranti ab Universitate Iagellonica Cracoviensi ablatas*, red. Danuta Quirini-Popławska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988, ss. 27-48.
- Kürzinger, Raphael G. „Walahfrid Strabo als Abt der Reichenau. Karriere in Zeiten politischer Konflikte”. *Sancta Crux*, t. 79, 2018, ss. 192-210.
- Mews, Constant. „Manuscripts in Polish Libraries Copied before 1200 and the Expansion of Latin Christendom in the Eleventh and Twelfth Centuries”. *Scriptorium*, t. 56, 2002, ss. 106-118.
- Moulin, Claudine, i Falko Klaes. „Glossierungen zu Hrabanus Maurus und Walahfrid Strabo. *Die althochdeutsche und altsächsische Glossographie. Ein Handbuch*, t. 1, red. Rolf Bergmann, Stefanie Stricker, De Gruyter, 2009, ss. 562-92.
- Nowak, Przemysław. „Legacja Galona, biskupa-elekta Beauvais, do Polski w 1104 roku i Collectio tripartita”. *Przegląd Historyczny*, t. 105, 2014, ss. 425-33.
- Nowak, Przemysław. “The Manuscripts of the Collectio Tripartita in Poland”. *Bishops, Texts and the Use of Canon Law around 1100. Essays in Honour of Martin Brett*, red. Bruce C. Brasington, Kathleen G. Cushing, Routledge, 2008, ss. 94-95.
- Nowowiejski, Antoni J. *Płock. Monografia historyczna napisana podczas wojny wszechświatowej, poprawiona i uzupełniona w roku 1930*. Wyd. 2, Bracia Detrychowcie, [1930].
- Ożóg, Krzysztof. „Prawo kościelne w Polsce w XIII-XV stuleciu”. *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII-XV*, red. Pavel Krafl, Historický Ústav CR, 2008, ss. 57-80.
- Ożóg, Krzysztof. *The Role of Poland in the Intellectual Development of Europe in the Middle Ages*. Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2009.
- Piech, Zenon. „Stanisław Krzyżanowski – badacz „rzeczy dyplomatycznej” w Polsce czy organizator nauki?”. *Katedra historii polskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim – odniesienia, interpretacje, pamięć*, red. Krzysztof K. Daszyk, Tomasz Kargol, Historia Iagellonica, 2019, ss. 145-202.
- Poirel, Dominique. *Hughes de Saint-Victor*. Cerf, 1998.
- Poirel, Dominique. „Hugo Saxo. Les origines germaniques de la pensée d’Hugues de Saint-Victor”. *Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte*, t. 33, 2006, ss. 163-74.
- Semkowicz, Władysław. *Paleografia łacińska*. Polska Akademia Umiejętności, 1951.
- Silnicki, Tadeusz. „Wpływy francuskie na polski Kościół w XI-XIII wieku”. *Przegląd Teologiczny*, t. 7, 1926, ss. 49-69.

- [przedruk w poszerzonej i uzupełnionej wersji: „Wpływy francuskie na Kościół w Polsce wiekach średnich”. *Z dziejów Kościoła w Polsce. Studia i szkice historyczne*. Instytut Wydawniczy PAX, 1960, ss. 381-454].
- Starzyński, Marcin. „Dokumenty w zbiorach Zakładu Nauk Pomocniczych Historii”. *Katalog dokumentów pergaminowych i papierowych ze zbiorów Zakładu Nauk Pomocniczych Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego*, oprac. Andrzej Marzec, i in., red. Marcin Starzyński, Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2022, ss. IX-XXIV.
- Śliwa, Joachim. „The Reverend Joseph-Pierre-Louis David (1882-1955). His Lectures on Ancient Egypt and Courses on Coptic Language at the Cracow University”. *Folia Orientalia*, t. 49, 2012, ss. 485-90.
- Ulanowski, Bolesław. *O pracach przygotowawczych do historii prawa kanonicznego w Polsce*, Kraków, Gebethner i Spółka, 1887.
- Uruszczak, Waclaw. „Adam Vetulani (1901-1976) – historyk prawa kanonicznego”. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, t. 50, 1998, ss. 179-89.
- [przedruk w: *Opera historico-iuridica selecta. Prawo kanoniczne – nauka prawa – prawo wyznaniowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2017, ss. 221-31].
- Vetulani, Adam. „Prawo kanoniczne i rzymskie w Kronice mistrza Wincentego”. *Studia Źródłoznawcze*, t. 20, 1976, ss. 35-45.
- Vetulani, Adam. „Project d'un catalogue des manuscrits juridiques du moyen-âge conservés dans les bibliothèques polonaises”. *Collectanea Theologica*, t. 18, 1937, ss. 436-51.
- Vetulani, Adam. „Średniowieczne rękopisy plockiej biblioteki katedralnej”. *Roczniki Biblioteczne*, t. 7, 1963, ss. 313-443.
- Vetulani, Adam. „Z badań nad znajomością prawa kanonicznego w Polsce w XIII wieku”. *Studia z dziejów kultury polskiej*, Gebethner i Wolf, 1949, ss. 37-55.
- [przedruk pod zmienionym tytułem: „Przenikanie zasad powszechnego prawa kanonicznego i prawa rzymskiego do piastowskiej Polski”. *Z badań nad kulturą prawniczą w Polsce piastowskiej*, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1976, ss. 95-128].
- Vetulani, Adam. „Z badań nad Polakami w średniowiecznej Bolonii”. *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury* [dedykowane Aleksandrowi Gieysztorowi], Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976, ss. 611-19.
- Winroth, Anders. „Where Gratian Slept. The Life and Death of the Father of Canon Law”. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung*, t. 130, 2013, ss. 105-28.

